

В. Фещук, студ.
Інститут філології КНУ ім. Тараса Шевченка

ЯЗИЧНИЦЬКА СИМВОЛІКА У ПОЕМІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА "ГАЙДАМАКИ"

У статті вперше в українському літературознавстві досліджується давньоукраїнська язичницька символіка поеми Т.Г. Шевченка "Гайдамаки", аналізується містицизм твору та його вплив на історико-героїчний пафос поеми. На основі такої методології формується висновок про наявність рис язичницького світосприйняття в поезії та в світогляді.

Ключові слова: Тарас Шевченко, "Гайдамаки", язичницька символіка, містицизм, міфологізм.

Термін "язичницька символіка" для сучасного літературознавця і пересічного читача зачасту асоціюється із давно забутими "поганськими" ритуалами та дещо умовною низкою творів VIII – XIII ст. ("Слово о полку Ігоревім", "Велесова книга" etc). Натомість, небагатьом спадає на думку, що більшість ще язичницьких архетипів мислення та світогляду насправді нікуди не зникли, а глибоко вкорінилися у фольклорі, мистецтві та літературі зокрема. І цей зв'язок з первісною релігією знаходить своє відображення не лише у добі "сусідній" язичницькій, тобто у Середньовіччі, а й у темах і символах романтизму чи того ж таки "всепоглинаючого" модернізму (досить цікаві рядки знаходимо у Стуса

"Трипільських сонць шалена коловерть
волого ллється у трипалі руки
богів поганських. Спепелілі круки
розлітані круг ватрища пожертв." [1]

Довгий час дослідження історії літератури проводилось фрагментарно, без урахування тяглості культурних традицій та з прийняттям християнського світогляду як апіорного, попри те, що у основі світогляду навіть сучасного українця закладені архетипи часів, що передували Київській Русі. Варто зазначити, що язичницьке світобачення та світовідчуття проявляється на-

самперед не у сповідуванні тих чи інших культів (а все ж більшість християнських свят мають язичницький "скелет"), а саме в усвідомленні себе як невід'ємної частини природи, поклонінні всьому живому, в обоженні та уособленні природи.

Тепер перейдемо ближче до творчості Тараса Григоровича Шевченка. За словами Г. Грабовича, "питання "що таке 'Гайдамаки'" невіддільне від питання "що таке 'Гайдамаки' для різних поколінь і шкіл критиків"[2]". Відомий американський поет Томас Еліот стверджував: "Кожне покоління має не лише право, але й обов'язок дивитися по-новому на свою літературну спадщину і встановлювати *свою* перспективу на неї – зокрема в науці [3]". Фактично ж актуальність нашого наукового дослідження полягає у формуванні новітнього незаангажованого погляду на творчість Шевченка, котрий буде базований на новітніх наукових методах і підходах.

Мета дослідження полягає в аналізі архетипних символів поеми "Гайдамаки", у пошуці смислового зв'язку між пейзажними образами та психологічними характеристиками автора та персонажів. Також доцільним є переосмислення ідейно-тематичного спектру твору, зокрема дослідження міфологічних і демонічних відтінків тексту та їх вплив на власне історико-героїчний пафос поеми.

Чи не найголовнішим завданням сучасного шевченкознавця є новітнє переосмислення творчості Тараса Григоровича та відкидання шаблонних ідей його оцінки як Великого революціонера чи кріпака-мученика. Так, українське літературознавство упродовж останніх, принаймі, стап'ятдесяти років зосереджує величезну увагу на дослідженні шевченківського феномену, про Кобзаря написані сотні книг, монографій, досліджень, статей. Та попри те, ми й досі бачимо пафос Шевченка у закостенілих рамках "народницько-героїчного плачу", творчість Шевченка повинна неодмінно прочитуватись у контексті літератури інших епох та країн, і вважаємо, досить важливим є усвідомлення його поезії як символіко-емоційного плетива, котре претендує на суттєву множинність підтекстів. Ми виступаємо проти сприймання творів Шевченка як набору усталених національно-патріотичних гасел, проти штучного виокремлення "необхідних" цитат (на кшталт розповсюдженого "Борітеся – поборете" [4], "І чу-

жому научайтесь, і свого не цурайтесь"[5]), що в подальшому ведуть до незнання та неусвідомлення як конкретного контексту, так і літературної спадщини Кобзаря в цілому.

Опісля даної інтродукції варто перейти до власне вирішення поставлених автором питань. При аналізі змісту та головних образів поеми "Гайдамаки" необхідно підкреслити, що зміст поеми не є сліпим переказуванням історичним подій, а скоріше відтворенням світоглядної картини автора, тобто базовим є не фактаж, а метафізична абстракція козацької доби та моральних засад Шевченка. "Гайдамацький рух узагалі, Коліївщина зокрема – не є насправді "матерією" поеми; радше вони тільки тло – імпліцитне, іноді вкрай згущене, а іноді віртуальне [6]".

Цікавими для аналізу та водночас малодослідженими є пейзажні образи у поемі. Чотири ключових образи – степ, море, місяць та вітер є чи не найбільш повторюваними словами у тексті (приміру слово "море" згадується у поемі 24 рази). Вони становлять той просторовий базис, поєднання чотирьох стихій, котрі є не тільки тлом, де відбуваються основні події, а стихії здатні впливати на долю людей, виступати як активні персонажі:

"Один я на світі, стебло серед поля,
Його буйні вітри полем рознесуть" [7].

Особливо виходять за межі простого уособлення образи Дніпра та місяця. Дніпро, як символ могутності духу та прадавності історії українців також набуває певних трансцендентальних рис, виступає зв'язком між різними поколіннями та епохами:

"Чого, батьки, сумуєте?
Невесело сину:
Дніпро на нас розсердився,
Плаче Україна" [7].

Образ місяця у творі подано доволі об'ємно, на сторінках поеми він виступає не тільки пасивним спостерігачем, а й другом, з яким "люблять розмовлять", порадником ("і ти білолиций.../ Порай мені ще раз, де дітись з журбою? 9, 18 [7]") посередником між світом людей та небесних сил ("А тим часом місяць пливе оглядать / І небо, і зорі, і землю, і море, / Та глянуть на люди, що вони моторять, / Щоб Богові вранці про те розказать").

Тобто ми бачимо, що звертання автора до описів природи у поемі значно виходить за рамки звичного нам паралелізму та уособлення і є далеко не способом продемонструвати красу українського краю. Образи стихій самостійні, дозволимо собі таку термінологію, "напівперсонажі", що виконують свою роль у ході розвитку події твору.

Надзвичайно багато уваги Шевченко також приділяє проблемі історичної національної пам'яті та часто послуговується таким сакральним символом як могила (могила предків). Так, саме слово "могила" згадане у тексті 18 разів:

"Од козацтва, од гетьманства
Високі могили –
Більш нічого не осталося,
Та й ті розривають."
"Степ чорніє і могила
З вітром розмовляє" [7].

Як відомо, для язичництва культ поховання мав величезну роль у життєдіяльності соціуму (прикладом цього є численні скіфські кургани) – лише упокоєна душа могла перейти до царства тіней/духів. Досить напруженим, зокрема, є епізод поховання Гонтою своїх дітей, його можна порівняти з похованням царем Пріамом сина Гектора із Гомерової "Іліади". Відштовхуючись від сакрального образу поховання, Шевченко ставить серйозне питання екзистенційного характеру: "Чи залишать наші діяння, наші національні поривання якийсь спогад після себе? І якщо так, то що ми позначатимемо для наступних поколінь?" У цьому, власне, ми бачимо, як містичний символізм впливає на історико-героїчний пафос поеми, зокрема і видозмінює його, даючи нам можливість розглядати трансцендентальні символи твору не як романтичне тло, а як базовий компонент поетичного світу "Гайдамаків".

Важливим аспектом міфологічності характеру "Гайдамаків" є наявність не лише окремих символів, які можна трактувати як індикатор приналежності до язичницького світогляду, а й окремі ритуали, втілені на сторінках тексту. Насамперед варто звернути увагу на кульмінаційний момент твору – вбивство Гонтою своїх дітей, що можна розцінювати не що інше, як ритуал жертвопринесення. Подібний момент ми зустрічаємо у давньогрецькій мі-

фології, де за однією з версій міфу цар Агамемнон перед Троянською війною приніс у жертву свою дочку Іфігенію, аби тим самим задобрити богів і забезпечити собі військові перемоги. Проте цей ритуал був характерним для світоглядних систем різних релігійних течій, зокрема і для християнства (згадаймо хоча б обов'язок Авраама принести свого сина в жертву), тож що дає нам підстави ідентифікувати вчинок Гонти як нехристиянський? По-перше, елемент кровної помсти. Фактично Гонта, убиваючи своїх синів, намагається помститися їх матері (і самому собі) за ополчення дітей, і в широкому контексті він убиває поляків, аби помститися за асиміляцію та гноблення українського народу:

"Чом матір не вбили
Тую католичку
Що вас породила" [7].

Якщо проводити паралелі зі знову ж таки язичницькою давньогрецькою літературою, то ми знаходимо подібний момент святості кривавої помсти рідних у трагедії Есхіла "Орестея", де Клітемнестра через питання честі вбиває свого чоловіка і це сприймається як священний обов'язок. По-друге, так званий вимпіризм виконання присуду та його наслідків:

"Крові мені, крові!
Шляхетської крові,
бо хочеться пить.
Хочеться дивитися як вона чорніє,
Хочеться напиться"[7].

По-третє, тісний зв'язок скоєної жертви з позицією громади, спільнота наче вимагає скоєння вбивства:

"Щоб не було поговору
Панове громадо!
Я присягав, брав свячений
Різати католика!"[7].

Християнським ми можемо назвати епізод покаяння Гонти після вбивства, коли він на самоті хоронить дітей і лише тоді в повній мірі усвідомлює скоєний ним злочин. Сама ж жертва аж ніяк не містить християнських начал, оскільки була скоєна з во-

лі громади (воля Божа не була основною, хоч і вбивалось нібито за приналежність до іншої віри).

У широкому сенсі ми можемо зазначати про наявність обряду ініціації у "Гайдамаках". Зокрема цей обряд у поемі логічно виділяти у двох площинах – локальній (ініціація конкретно героя) та загальній (ініціаційні моменти, що стосуються народу в цілому). Стосовно ініціації локальної, або ж особистісної, її ми бачимо відразу в Яреми. Причому це доволі класичний приклад переходу героя з одного щабля на інший за рахунок подолання низки перешкод (за право бути заможним та мати особисте щастя Яремі доводиться воювати разом із гайдамаками), подібне бачимо і в Гомеровій "Одіссей", де Одиссей за право повернутися до дружини Пенелопи мусить пережити двадцять років суцільних випробувань. Із локального контексту визріває загальнонаціональний – за право жити на своїй землі, розмовляти рідною мовою, молитись своєму Богові український народ повинен пройти низку випробувань. Проблема лише полягає в тому, що випробування ці не закінчились і по сьогодні, і зараз, у демократичному ХХІ столітті ми мусимо виборювати свою незалежність.

Розглядаючи поему "Гайдамаки" як метафоричне плетиво ідей та переконань самого Шевченка, не можна не звернути уваги на екзистенційні аспекти, які висвітлює автор. Зокрема, Шевченко локалізує проблему поневолення та боротьби українського народу до проблеми долі кожного українця у цій боротьбі. Герої поеми попри вигуки "крові мені, крові" прагнуть гармонії та так званого "тихого щастя". Їхня войовничість є рисою, набутою у ході численних поневірянь та незгод, а першоосновою життя кожного українця виступає саме гармонія із зовнішнім світом.

Таким чином, провівши аналіз символів поеми "Гайдамаки" (лише побіжний, бо повноцінний потребуватиме монографії), ми приходимо до наступних висновків. По-перше, попри сповідання Шевченком православ'я, його творчість не варто розглядати виключно у християнському контексті. Архетипи язичницького світогляду наявні у його творах не лише на рівні образів та "штук поетичних", а й на рівні світосприйняття та світорозуміння, тобто поетичний світ Шевченка не був обмежений дог-

мами однієї релігії (хоч і мав тісний зв'язок зі християнством). Звідси впливає і друге – на прикладі Тараса Григоровича ми чітко бачимо наскільки глибоко вкоренились язичницькі архетипи у творчості та мисленні українців, і що ці самі архетипи стали визначними чинниками формування феномену "поетичності" української нації. Тобто, оспівування природи, підсвідоме розуміння зв'язку людини з природою, з її предками (що характерно для давньоукраїнського язичництва) заклало фундамент сприйняття феноменальності навколишнього світу. По-третє, даний аналіз є лише першою сходинкою у дослідженні пагонів язичницького світогляду в українській поезії, вважаємо надалі буде доцільним розширення цієї проблеми питання та його проєкція на творчість інших письменників.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Василь Стус. Вибрані твори. – К.; Смолоскип. – 2012 – С. 122.
2. Григорій Грабович. Шевченкові "Гайдамаки": Поема і критика / Наук. Ред.. Олесь Федорук. – К.: Критика, 2013. – С. 14.
3. Григорій Грабович. Тексти і маски. – К.; Критика – 2005 – С. 205.
4. Шевченко Т. Кобзар. – К.; Богдан, 2009. – С. 84.
5. Григорій Грабович. Шевченкові "Гайдамаки": Поема і критика / Наук. Ред.. Олесь Федорук. – К.: Критика, 2013. – С. 241.
6. Шевченко Т. Кобзар. – К.; Богдан, 2009. – С. 267.
7. Олесь Федорук. Перше видання Шевченкових "Гайдамаків": Історія книжки. – К.: Критика, 2013. – 152 с.
8. Джордж Сантаяна. Витлумачення поезії та релігії. – Л.; 2002. – 242 с.
9. Дмитро Донцов. Незримі скрижалі Кобзаря (Містика лицарства запорозького) – Т.; 1961 – С. 84; 87.

Стаття надійшла до редакції 24.04.15

В. Фещук, студ.

Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка, Київ

Языческая символика в поэме Тараса Шевченко "Гайдамаки"

В статье впервые в украинском литературоведении исследуется древнеукраинская языческая символика поэмы Т.Г. Шевченка "Гайдамаки". Анализируется мистицизм произведения и его влияние на историко-героический пафос поэмы, на основе чего формулируется вывод об наличии черт языческого мировосприятия в поэзии и в мировоззрении.

Ключевые слова: Тарас Шевченко, "Гайдамаки", языческая символика, мистицизм, мифологизм.

V. Feshchuk, stud.
Institute of philology Taras Shevchenko National University of Kyiv

**Pagan symbols in Taras Shevchenko legacy
(by the materials of the poem 'Haydanaky')**

The author researches old Ukrainian pagan symbols in Taras Shevchenko's poem 'Haydamaky' for the first time, and analyses the mysticism of the poem in order to trace it's reflexion in the historical and heroic pofos of the piece. Thus the author concludes that there are visible features of a heathen outlook in Ukrainian poetry as well as in the nation's modern ideology.

Keywords: Taras Shevchenko, 'Haydamaky', pagan symbols, mysticism, mythologism.

Т. В. Хайдер, канд. філол. наук., доц.
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка, Київ

**ФАНТАСТИЧНЕ ТА ІСТОРИЧНЕ: ЖАНРОВІ
ПЕРЕХРЕСТЯ ПРОЧИТАНЬ СВЯТОГО ПИСЬМА**

Стаття присвячена актуальній проблемі сучасних літературознавчих та культурологічних студій – функціонуванню біблійних сюжетів та їхній подальший еволюційний шлях в світовій художній літературі. Увагу приділено виокремленню апокрифічних літературних інваріантів євангельської історії.

Ключові слова: апокриф, стилізований роман-апокриф, фантастика, євангельський сюжет.

Вибір т.зв. літературних апокрифів як об'єкта літературознавчого аналізу наближає їх до проблеми "*релігія й література*" – як однієї з найбільш **актуальних** проблем сучасних гуманітарних студій.

Метою є представлення літературних творів з євангельською канвою як приналежних до певної сюжетно-жанрової групи, відносна стійкість якої забезпечена взаємодією художнього плану подій зі Святим письмом Нового Заповіту, а також виявлення морально-етичної філософської основи, витoki якої сягають євангельської дидактики, що лежить у полі наукових студій, **наукова новизна** яких надалі є невичерпаною.

Протягом тривалого часу (з кінця XIX століття) формувався потужний пласт романів, де євангельський сюжет використовувався авторами як інспірація. У сучасному літературознавстві художній твір з євангельським сюжетом має декілька жанрових ви-